

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПОГЛЯДИ ПРЕДСТАВНИКІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ XVII – XIX СТОРІЧЧЯ

Sanskritskiy, Persidskiy, Armyanskiy, Gruzinskiy, Osetinskiy i Litovskiy. Klassicheskaya filologiya. Yazyki: Italyanskiy, Frantsuzskiy, Ispanskiy, Rumynskiy, Nemetskiy, Gollandskiy, Shvedskiy, Angliyskiy i drugie. Slavyanovedenie. Yazyki Semiticheskogo semeystva.

Yazyki Turanskogo semeystva. Yazyk Kitayskiy. Slovare uchenye, sravnitelnye i uchebnye [Systematic catalog of the books of the Kyiv Theological Academy library. T. 2: Linguistics. Vol. 6]. Kyiv, Tipografiya I. I. Gorbunova, 182 pp. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2017

УДК 378.015.31:17.022.1

Марія Прокопович, студентка

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПОГЛЯДИ ПРЕДСТАВНИКІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ XVII – XIX СТОРІЧЧЯ

У статті аналізується професійна спадщина видатних вітчизняних педагогів XVII – XIX ст., визначаються пріоритетні риси української педагогічної думки. Автор доходить висновків, що діяльність М. Смотрицького, П. Беринди, Б. Грінченка, М. Драгоманова, Х. Алчевської мала великий вплив на розвиток української педагогічної думки, а їх надбання можуть бути взяті до уваги та адаптовані в умовах сучасної освіти провідними фахівцями.

Ключові слова: просвітництво, українська педагогічна думка, реформування, народність, національна система виховання.

Літ. 15.

Марія Прокопович, студентка

Мелітопольського государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ВЗГЛЯДЫ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ XVII – XIX ВВ.

В статье проанализировано профессиональное наследие выдающихся отечественных педагогов XVII – XIX вв., определяются приоритетные черты украинской педагогической мысли. Автор приходит к выводу, что деятельность М. Смотрицкого, П. Беринды, Б. Гринченка, Н. Драгоманова, К. Алчевской, а их наработки могут быть взяты ко вниманию и адаптированы в условиях современного образования ведущими специалистами.

Ключевые слова: просветительство, украинская педагогическая мысль, реформирование, народность, национальная система воспитания.

Mariya Prokopovych, Student

Melitopol Bohdan Khmelnytskyi State Pedagogical University

EDUCATIONAL ACTIVITIES AND VIEWS OF REPRESENTATIVES OF NATIONAL PEDAGOGICAL THOUGHT IN THE XVII – XIX CENT.

The article analyzes the legacy of outstanding domestic teachers of XVII–XIX cent. The author determines the priority lines of Ukrainian educational thought. The author concludes that the activities of M. Smotrytskyi, P. Berynda, B. Hrinchenko, M. Dragomanov, Kh. Alchevska had a great influence on the development of Ukrainian pedagogical ideas and their property may be taken into account and adapted in the conditions of modern education by the leading experts.

Keywords: Enlightenment, the Ukrainian pedagogical thought, reformation, nationality, the national system of education.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, зважаючи на нові інформаційно перенасичені умови його існування, демонструє майже повну відсутність таких важливих складових свого буття – людяність, співпереживання, турбота про ближніх, духовність тощо. Звернення до національної педагогічної спадщини допоможе скорегувати сучасний процес виховання, зачепивши в душах української молоді ті струни, які здатні реагувати на зовнішній вплив.

Аналіз основних досліджень. Історія

української педагогічної думки є об'єктом дослідження науковцями вже тривалий час. Зокрема, В. Погребенник, Л. Махновець, В. Пахаренко зосередили свої зусилля на вивченні педагогічної спадщини українських гуманістів і просвітителів [10; 6; 9]. Т. Філімонова, С. Яворська та інші досліджували окремі маловивчені сторінки української педагогічної думки XVII – XIX століть [13; 15]. Існує багато колективних праць, в яких розвиток української педагогіки подається у систематизованому вигляді [1; 5; 12; 14].

Мета статті. На основі аналізу спадщини

видатних вітчизняних педагогів XVII – XIX ст. схарактеризувати пріоритети вітчизняної педагогічної думки цього періоду.

Виклад основного матеріалу. У пошуках витоків української педагогічної думки варто зануритись у глибину століть і пригадати, що християнізація Русі принесла такі важливі постулати освіти і виховання як любов до ближнього, повага до старшого, покора Богові, віра, надія, відповідальність, значення праці в житті людини тощо. У XVII – XIX ст. культурний вплив Західної Європи в розвитку українських земель, зумовив суттєві зміни у соціальній, культурній та духовній сферах життя. Відбулась переорієнтація на західноєвропейські духовні цінності із одночасним збереженням здобутків давньоруської духовності. Відштовхуючись від греко-слов'янської традиції в українських землях, поширилась ідея про прилучення до здобутків західноєвропейської культури, що вплинуло на діяльність братських шкіл, зміст професійної діяльності та творів українських гуманістів і просвітителів.

Літературна та педагогічна спадщина початку XVII ст. залишила мало пам'яток, які містили в собі основні педагогічні та морально-етичні засади. Саме тому цінними є праці **Памви Беринди**, який був автором “Лексікону славеноросского и имен тълкованія” (1627 р.). Створення цієї роботи було зумовлено передусім потребою культурного озброєння українського народу, піднесення освітнього рівня. Впродовж 30 років педагог опрацював матеріал до словника, використовуючи при укладенні відомі праці М. Грека, М. Ритора, Л. Зизанія та давньоруські словники. Але основний, базовий матеріал вчений використовував із святого Письма – Острозької Біблії (1581 р.), багатомовної Біблії (1587 р.). На початку XVII ст. в Україні існувало порівняно чітке поняття про педагогіку, предметом якої є виховання, навчання, освіта. Тому, значна частина слів “Лексікона...” присвячена педагогічній термінології. Наприклад, вихователя педагог називає педагогом, дітоводцем, пестуном, а вчителя братських шкіл – граматиком, дітоучителем, дияконом. Цікавим є визначення П. Бериндою вікових груп дітей: “пеленчатко”, “немовлятко”, “дитя”, “дітище”, “чадо”, “отроча”, “юноша” тощо.

Педагогічна термінологія словника Памво Беринди дає змогу вивчати педагогічну та психологічну термінологію України початку XVII ст. [15, 19].

Мелетій Смотрицький – відомий педагог, громадсько-релігійний і культурний діяч. Серед

спадщини митця окремої уваги заслуговує “Грамматика слов'янська” (1618), широковідомого шкільного підручника того часу. За глибоким переконанням педагога, граматика навчить читати й писати слов'янською, а також легко розуміти прочитане. За своїм змістом підручник є книжкою з теорії граматики, що вибрала в себе досягнення європейської граматичної думки. Детальний аналіз цієї роботи може стати джерелом для формування наших уявлень про навчання книжково-письмовій мові у східнослов'янській культурі XVII ст.

Постать Мелетія Смотрицького є найяскравішою й певною мірою суперечливою в історії української суспільної думки першої половини XVII ст. Своїми полемічно-педагогічними творами він намагався віднайти правильний шлях до відродження національної свідомості українського народу, стати на захист церковної освіти, що дає підстави зарахувати видатного діяча до когорти великих гуманістів-просвітителів, освітян і патріотів України [11; 13, 50 – 51].

Григорій Сковорода, безсумнівно, найвизначніша, найславетніша постать в Україні доби Просвітництва. Сучасні словники й енциклопедії іменують його філософом, поетом і прозаїком, педагогом. Для розуміння впливу Сковорода на хід освітнього процесу в Україні XVII ст. та на подальший розвиток вітчизняної педагогічної науки, звернемося до філософії просвітителя [9, 28 – 40].

Надзвичайно важливу роль у самопізнанні, самовстановленні духовності людини Г. Сковорода відводив вихованню. На його думку, головне завдання педагога-вихователя – розкрити закладене природою покликання учня (схильність, здібності до якоїсь діяльності – хліборобства, науки, мистецтва, спорту, торгівлі, управління тощо). Учений вважав, корисним для себе (і для суспільства) буде тільки той, хто пізнав свою природу. Тоді людина розуміє свою місію, своє покликання на землі й виробляє для себе спосіб життя, в основі якого лежить “споріднена праця”. Тільки так людина може самоствердитися і самореалізуватися, а значить – стати щасливою [13, 28 – 40].

Свої педагогічні ідеї Григорій Сковорода докладно розкриває в листах до учня М. Коваленського та в кількох трактатах-притчах (насамперед – “Вбогий Жайворонок” (1787 р.) та “Вдячний Еродій” (1787 р.).

Григорій Сковорода якісно розвинув, підніс на один рівень із тогочасними західноєвропейськими зразками українську філософію, педагогіку, літературу.

Звернувшись до періоду активізації національно-

визвольного руху в Україні кінця XIX – поч. XX ст., ми побачимо, що навіть для нашого часу ідеї в суспільній думці та педагогіці, пов'язані, насамперед з іменами просвітителів І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, О. Кобилянської, М. Павлика, В. Стефаніка та ін.

Серед педагогів цього періоду особливе місце посідає **Борис Грінченко**. Його заслуги в розвитку педагогіки не викликають заперечень [8, 39].

Наприкінці XIX ст. **Борис Грінченко** влився в бурхливий потік наукового, літературного громадського життя – як письменник, педагог, перекладач, мовознавець, критик, публіцист, видавець. Він свідомо засвоїв кращі надбання світової педагогічної думки і поєднав їх з національними традиціями виховання та формування особистості, з потребами духовного відродження української нації. У своїх науково-педагогічних, публіцистичних роботах, художніх творах, що торкаються проблем освіти, він визначив усі найважливіші аспекти наукової педагогіки (мета, завдання, принципи, зміст, форми й методи навчання та виховання дитини). Чимало уваги приділено і загальнокультурній, професійній підготовці вчителя. Цілісний образ учителя національної школи, що постає з усієї наукової й літературної спадщини вченого й письменника, органічно доповнюється його власною педагогічною діяльністю.

Як педагог **Б. Грінченко** відзначався прогресивними поглядами, дбав про розвиток національної школи з широкою програмою, гостро критикував існуючу систему освіти. Педагогічний досвід, **Борис Грінченко** узагальнив у роботах – “Яка тепер народна школа на Україні” (1896 р.), “Об украинской школе” (1905 р.) [2], та інші. Він створив для шкіл “Українську граматику до науки читання й писання” (1907 р.) [2], “Перед широким світом” (1907 р.) [3].

В українській педагогіці **Б. Грінченко** залишив глибокий і чіткий слід. Те, що безпосередньо торкалося його педагогічної діяльності, він знав досконало, був обізнаний у літературі, педагогіці, психології, і не тільки у вітчизняній, а й у зарубіжній. І ці знання плідно використовував на ниві освіти. **Б. Грінченко** склав реєстр науково-популярних книжок з різних галузей знань, які пропонував застосовувати як навчально-методичний матеріал, створив оригінальну і найдосконалішу на той час правописну систему, що лягла в основу “Найголовніших правил українського правопису” [2, 2 – 7].

Навчання рідною мовою – один із провідних принципів освітньої системи педагога [3, 1]. Від

світоглядних і морально-етичних позицій педагога невіддільні професійні якості. Створюючи образ учителя національної школи, **Б. Грінченко** належну увагу приділив його професійній підготовці. Учитель повинен добре знати предмет, володіти методикою його викладання, що передбачає хороші навички роботи з діючими підручниками, творчий пошук і здатність до новаторських рішень, ґрунтовні психолого-педагогічні знання, педагогічний такт.

Важливою рисою педагога, на наш погляд, є також рівень його науково-педагогічного мислення, глибиною якого відзначався **Б. Грінченко**. Він творчо опрацював та узагальнив вітчизняний, зарубіжний досвід навчання і виховання, засвоїв народну основу педагогічних систем, що полягає в урахуванні мови, культури, характеру, побуту, історії конкретної нації. Педагог створив власну педагогічну систему, головним принципом якої є принцип національного. Педагогічна система **Б. Грінченка** ґрунтується на глибокому знанні й розумінні спадщини **Я. Коменського**, **Дж. Локка**, **Й. Песталоцці**, **М. Корфа**, **В. Водовозова**, **К. Ушинського** [8, 65 – 69].

Б. Грінченко науково обґрунтував необхідність створення національної школи, загальну освіту він вважав наріжним каменем розвитку кожної нації. Педагог не лише висунув ідею створення національної школи, а й окреслив шляхи її організації та принципи діяльності. Ним було визначено вимоги до вчителя національної школи, обґрунтовано його морально-етичний ідеал та характер професійної підготовки. Народний учитель повинен добре знати історію та культуру народу, свій предмет та педагогіку, мати активну громадську позицію, бути високоморальним [7, 20 – 23].

Педагогічна система **Б. Грінченка** спирається на народну педагогіку. У часи національного гноблення учні **Олексіївської школи** навчалися за його “Українською граматику” та “Рідним словом”, які були побудовані на основі генетично близького й рідного українській дитині матеріалу – українському фольклору й найкращих зразках української класичної літератури. Навчаючи дітей рідної мови, **Б. Грінченко** збагачував їх світогляд знаннями з історії та географії України, виховував високі громадянські та морально-етичні почуття. Він свідомо обрав для навчання грамоти звуковий аналітико-синтетичний метод, розробив правильну методику навчання письму [3, 1; 8, 65 – 69; 10, 39].

Мало українських жінок брало безпосередньо участь у політичному русі в середині й наприкінці XIX ст. Проте діяльність жінок на культурному полі мала політичні наслідки. **Христина**

Алчевська, наприклад, яка була не політичним діячем, а педагогом, розбудила політичну свідомість сотень жінок. Вона впорядкувала спеціальні “Каталоги книг” для шкіл її профілю, а також “Програми викладання у недільних школах”. Написала мемуари “Прожите й передумане”, дидактичні оповідання, зналася з багатьма видатними людьми її часу, серед них – І. Франко, Ф. Достоєвський, Л. Толстой, А. Чехов, Олена Пчілка.

Михайло Драгоманов є визначною постаттю в українському науковому та культурному русі другої половини XIX ст. Історик, літератор і літературний критик, редактор, педагог, видавець, етнограф і фольклорист, учений і публіцист, політичний і громадський діяч – в усіх цих іпостасях йому пасує епітет видатний.

Будучи викладачем університету готував програми і підручники, публікував статті з питань шкільної освіти та становлення і розвитку національної школи (“земство і місцевий елемент в народній освіті”, “Народні школи”). У женецький період підготував документально-публіцистичну працю “Про школи на Україні” (1878 р.).

З усіх своїх захоплень М. Драгоманов чи не найбільше уваги приділяв українській школі, вихованню дітей, рідномовній освіті народу, оскільки справедливо вбачав у цьому основний і надійний шлях національного і соціального визволення українців. Його педагогічні ідеї, значна фольклорно-етнографічна спадщина, пройнята цікавими спостереженнями й думками, не втратили актуальності й нині, придатні до використання в середній та вищій школі.

М. Драгоманов був свого часу найвизначнішим ученим у сфері порівняльно-історичних досліджень української усної словесності. Наприкінці 70-х рр. XIX ст. він виробив свій фонетичний правопис (“драгоманівку”), основний принцип якої: пиши, як чуєш. Кожному звукові відповідає окрема літера. Літера означає один звук.

На жаль, і досі наукова й педагогічна спадщина, епістолярій М. Драгоманова не впорядковані і не видані в повному обсязі, а творив він багато, зокрема під псевдонімами і криптонімами М. Галицький, М. Толмачов, М. Петрик, Українець, А-бер, А. А., М. Др. та ін. [15, 23].

Висновки. Невпізнанно змінився світ, змінилися люди, збагатилися їхні естетичні смаки та вподобання, утвердилися нові моральні й естетичні норми. І в цьому безперервному русі вперед, у будівництві нової української педагогіки,

науки, культури, літератури величезну роль відіграє пам’ять народу, втілена й зображена в явищах духовного життя попередніх поколінь, у художніх, літературних, педагогічних, наукових здобутках минулого. Життя і громадська діяльність М. Смотрицького, П. Беринди, Б. Грінченка, М. Драгоманова, Х. Алчевської й сьогодні зберігає свою неперехідну пізнавальну, виховну й естетичну цінність.

У ході дослідження було проаналізовано низку педагогічних та літературних джерел і зроблено такі висновки.

Пам’ято Беринда стверджував, що навчання дітей повинно проводитися зрозумілою на той час українською мовою широкого вжитку, а не книжною церковнослов’янською. У “Лексиконі...” він першим з українських освітян дав визначення педагогічних термінів.

Мелетій Смотрицький же навпаки, намагався полегшити розуміння та сприймання студентами церковнослов’янської мови (за допомогою “Граматики...”), прищепити любов до мови в усіх її проявах.

Григорій Сковорода першим з українських педагогів-просвітителів висловлював думку та втілював її в життя про окремішню особистісний підхід до кожного учня, намагаючись творчим шляхом розкрити особистість учня.

Борис Грінченко, як і Михайло Драгоманов, наголошував на тому, що навчання повинно мати глибоко національний характер, обов’язково в школі має бути вивчення історії, географії власної батьківщини рідною мовою.

Христиня Алчевська зробила неоціненний внесок у вітчизняну педагогіку в галузі освіти для дорослих, створивши ряд шкіл та дидактичну систему для дорослих.

Серед важливих завдань, що стоять нині перед системою освіти, чи не першорядним є створення умов для розвитку та самореалізації особистості вчителя, підвищення рівня методичної культури педагога. Ідеться про “концентрований”, нагромаджений у процесі історичного розвитку досвід педагогічної науки і практики, характеристику успішної професійної діяльності педагога, її кінцевий продукт (високий рівень викладання і глибоку якість знань, умінь і навичок учнів з відповідних предметів).

Література

1. Бойко А.М. *Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагогів: підручник / Під заг. ред. А.М. Бойко.* – К., Професіонал. 2004. – 576 с.

2. Грінченко Б.Д. *Вибрані твори // Упоряд. П.І. Хропка.* – К. Дніпро, 1987. – 461 с.

3. Грінченко Б.Д. *Перед широким світом.* – К., 1907. – С. 1.
4. Зарва В. *Думки правлять світом. Особливості Просвітництва як культурного явища // Українська мова та література, 2003. – №34. – С. 15 – 19.*
5. Любар О.О. *Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / За ред. О.О. Любара.* – К., Знання. 2003. – 450 с.
6. Махновець Л. *Григорій Сковорода. Біографія.* – К.: Наукова думка, 1972. – 254 с.
7. Мовчун Л. *Борис Грінченко й українська мова // Дивослово. – 2002. – № 2. – С. 65 – 69.*
8. Неживий О. *Особистість учителя національної школи в доробку Б. Грінченка // Дивослово. – 1997. – № 4. – С. 36 – 41.*
9. Пахаренко В. *Творчість Григорія Сковороди. // Українська мова та література. – 2003. – №33. – С. 28 – 40.*
10. Погребенник В. *Українська література кінця XIX ст.: творчість чільних репрезентантів. Борис Грінченко // Українська мова та література, 2004. – №21. – С. 86 – 94.*
11. Смотрицький Мелетій (Максим) // 100 великих українців. – К., 2007. – С. 78 – 82.
12. *Українські гуманісти епохи Відродження: антологія / Упоряд.: В. Литвинов. У 2 частинах. Ч. 2. – К., Наукова думка – Основи. 1995. – 432 с.*
13. Філімонова Т. *Мелетій Смотрицький і “Грамматика” // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 8. – С. 50 – 51.*
14. Харламов И.Ф. *Педагогика: учеб. пособ. М.: Высшая школа. – 1990. – 576 с.*
15. Яворська С. *Джерела дослідження історії розвитку методики мови (XVIII – початок XIX ст.) // Дивослово. – 2002. – № 7. – С. 19 – 23.*
- References**
1. Boiko A.M. (2004). *Personalii v istorii nacionalnoi pedagogiki. 22 vudatnuh ukrainkuh pedagoga [The personality in the history of national pedagogy. 22 famous Ukrainian teachers].* Kyiv: Professional, 576 p. [in Ukrainian].
2. Grinchenko B.D. (1987). *Vubrani tvoruu [The selected works].* Kyiv: Dnipro, 461 p. [in Ukrainian].
3. Grinchenko B.D. (1907). *Pered velukim svituu [Before the big world].* Kyiv, p.1 [in Ukrainian].
4. Zarva V. (2003). *Dumku pravliat svituu. Osoblivocsti Prosvitnuctva jak kulturnogo javuscha [Thoughts rule the world. The features of the Enlightenment as a cultural phenomenon].* *Ukrainska mova ta literatura.* №34. pp. 15 – 19. [in Ukrainian].
5. Lubar O.O. (2003). *Istoriia ukrainskoi shkolu i pedagogiku [History of Ukrainian schools and pedagogy].* Kyiv: Znannia. 450 p. [in Ukrainian].
6. Mahnovec L. (1972). *Grigorij Scovoroda. Biographia. [Grigorij Scovoroda. The Biography].* Kyiv: Naukova dumka. 254 p. [in Ukrainian].
7. Movchun L. (2002). *Boris Grinchenko I ukrainska mova [Boris Grinchenko and Ukrainian].* *Duvoslovo.* № 2. pp. 65 – 69. [in Ukrainian].
8. Negivij O. (1997). *Osobustist vchutelia nacionalnoi shkolu v dorobku B. Grinchenka [The personality national school teacher in reserve B. Grinchenko].* *Duvoslovo.* № 4. pp. 36 – 41. [in Ukrainian].
9. Paharenko V. (2003). *Tvorchist Grigoriia Skovorodu. [The research work of Grigirij Scovoroda].* *Ukrainska mova ta literatura.* № 33. pp. 28 – 40. [in Ukrainian].
10. Pogrebenuk V. (2004). *Ukrainska literatura kincia XIX stolittia: tvorchist reprezentantiv. Boris Grinchenko. [The Ukrainian literature of the late XIX century: creativity leading representants. Boris Grinchenko].* *Ukrainska mova ta literatura.* № 21. pp. 86 – 94 [in Ukrainian].
11. Smotrickii Meletij (Maksim) (2007). *100 velukuh ukrainciv,* Kyiv, pp. 78 – 82. [in Ukrainian].
12. *Ukrainski gumanistu epohu vidrozdennia: antologia (1995) [Ukrainian humanists of the Renaissance: an anthology].* Kyiv, *Naukova dumka – Osnovu.* 423 p. [in Ukrainian].
13. Filimonova T. (2002). *Meletij Smotruckij i “Gramatuka” [Meletij Smotruckij and “Grammar”].* *Ukrainska mova ta literatura v shkoli,* № 8. pp. 50 – 51. [in Ukrainian].
14. Harlamov I.F. (1990). *Pedagogika [The pedagogics].* Moskva: *Vuschaja schkola,* 576 p. [in Russian].
15. Javorska S. (2002). *Dgerela doslidgennia istorii rozvutky metoduku movu (XVIII – pochatok XIX st.) [The resources history of research methodologies language (XVIII – beginning of XIX century)].* *Duvoslovo.* № 7. pp. 19 – 23. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.02.2017

